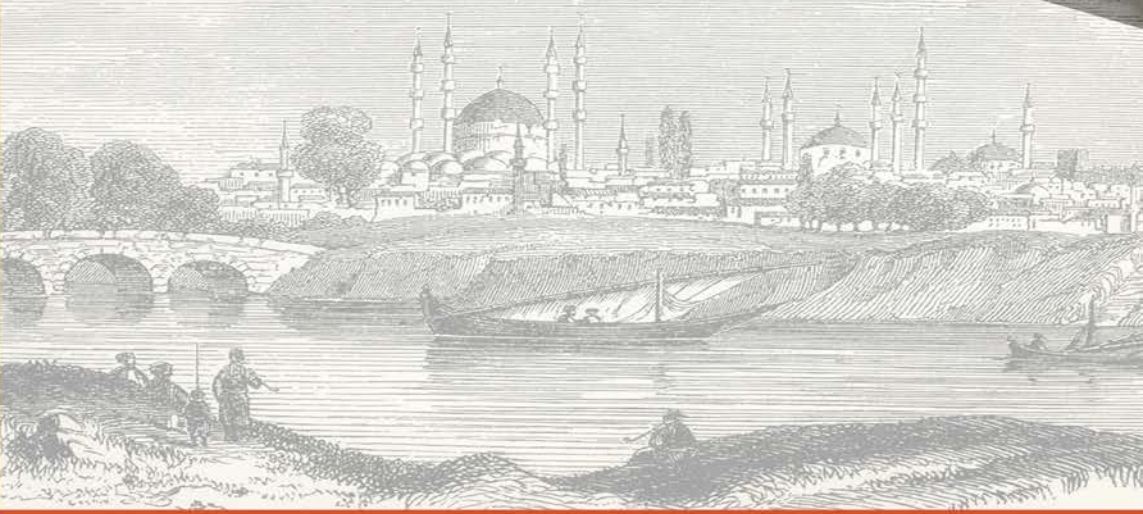

Ortaçağ ve
Türk Dönemi Kazıları ve
Sanat Tarihi Araştırmaları

XXIII

Trakya Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları XXIII

Bütün hakları saklıdır. © 2021. Trakya Üniversitesi

Bu eserin bir kısmı veya tamamı Trakya Üniversitesi Rektörlüğü'nün izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz, kopya edilemez. Makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ / SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

Editörler

Prof. Dr. Gülgün YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÜNER

Dr. Öğr. Üyesi Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ

Arş. Gör. Dr. Selda UYGUN YAZICI

Arş. Gör. Eylem GÜRKAN

Arş. Gör. Fulya SEVİÇ

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ali BAŞ

Prof. Dr. Remzi DURAN

Prof. Dr. Celil ARSLAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ

Prof. Dr. Gülgün YILMAZ

Doç. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU

Doç. Dr. Yılmaz BÜKTEL

Doç. Dr. Abdurrahman DEVECİ

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÜNER

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ERTUĞRUL

Dr. Öğr. Üyesi Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ

Öğr. Gör. Talat DALAMAN

Öğr. Gör. Şule NURENGİN BEKSAÇ

Arş. Gör. Dr. İsmail Hakkı KURTULUŞ

Arş. Gör. Dr. Selda UYGUN

Arş. Gör. Eylem GÜRKAN

Arş. Gör. Fulya SEVİÇ

Kapak Tasarımı

Öznur Öztürk

"Bu çalışma Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 2019 / 73

ISBN: 978-975-374-296-2

Trakya Üniversitesi Yayın No: 252

Adres : Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Balkan Yerleşkesi 22100
EDİRNE

SUNUŞ

Trakya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü olarak, 20 yılı aşan geçmişiyle sosyal ve beşeri bilimler alanında gelenek halini almış sayılı organizasyonlardan biri olan Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'na ev sahipliği yapmayı uzun zamandır arzu ediyorduk. Anadolu ve Balkanlar arasındaki bağlantı noktasında yer alan, çok sayıda medeniyete yurt olmuş Edirne şehrinde, 2019 yılında emektar hocalarımızı, dostlarımızı, genç meslektaşlarımızı konuk etmek, değerli bilgilerinden yararlanmak, yeni bulgulara tanık olmak, bilimsel tartışmalara katılmak ve bu geleneğin bir parçası olmak bizim için çok büyük bir mutluluk oldu.

23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nu tümüyle Üniversitemizin kaynaklarını kullanarak düzenledik. Rektörümüz Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu'na, bizimle yakından ilgilenen rektör yardımcılarımız Prof. Dr. Ahmet Hamdi Zafer ve Prof. Dr. Osman Nuri Hatipoğlu'na, kısa bir süre önce emekli olan Dekanımız Prof. Dr. İlker Alp'e destekleri ve bizimle aynı heyecanı paylaştıkları için teşekkür borçlu yuz. T.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi ve Sağlık-Spor-Kültür Dairesi çalışanlarına ve sempozyumu sahiplenerek hevesle çalışan sevgili öğrencilerimize destek ve yardımlarından ötürü şükranlarımızı sunarız.

Kitabımızın basım çalışmaları sürerken acı kayıplar yaşadık. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün sevgili hocalarından Fatih Müderrisoğlu; Topkapı Sarayı'nın emekli müdiresi, önemli bilimsel eserlerin sahibi ve paydaşı Edirneli Filiz Çağman aramızdan ayrıldı. Sanatın ve bilimin sonsuzluğuna inanan ve ona dokunan dostlarımızı sonsuzluğa uğurladık. Bir yandan da tüm dünyada yaşanan salgınla yeni bir hayata adapte olmaya çalıştık. Yalnızlaşıp küçük alanlara sığmaya çalışırken, teknoloji sayesinde çok geniş alanlara açılma fırsatını kullandık. Uzaktan eğitim, uzaktan konferans, uzaktan sempozyumlar hayatımıza girdi ve mesafeler önemini kaybetti. Dünyanın bir ucundaki müzeler, galeriler, konserler gözlerimizin önüne serildi serilmesine ama doğrusu dostlarla kucaklaşmayı, alkışlamayı, ayaklarımıza kara sular inmesini, eve dönüşü özlemeyi özledik. Dünya yeni bir döneme girerken, bilimsel alandaki paylaşımlar değişime uğrarken meslektaşlarımızı 2019'da şehrimizde bir araya getirmiş olmanın sıcaklığını ve mutluluğunun yaşıyoruz.

Kitaplar bilimsel toplantıları kalıcı hale getirmesi açısından kuşkusuz çok önemlidir. Kitabın Üniversitemiz yayınları arasında e-kitap olarak yayımlanması aşamasında desteğini gördüğümüz başta Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu olmak üzere T.Ü. Yayın Kurulu'na şükran borçluyuz. Sanat tarihinin çeşitli dönem ve konularına ilişkin mesleki bir kitap olarak düzenlemiş olduğumuz kitabımızda yer alan makaleler, bildiri olarak sunulmuş olmakla beraber, ikinci bir hakem sürecinden geçirilerek birer bölüm niteliği kazanmıştır.

Gelecekteki çalışmalara kaynak olmasını umduğumuz kitabımızın hazırlık aşamalarında emek veren Trakya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün değerli öğretim elemanlarına, değerli hakemlerimize ve kitapta yazıları bulunan tüm katılımcılarımıza sonsuz teşekkürler...

Prof. Dr. Gülgün Yılmaz

İÇİNDEKİLER

Mardin Ortodoks Süryani Kiliselerinde Gümü Geleneği.....	1
Ayşe ACAR	
Klasik Sanattan Çağdaş Sanata: Avrupa Resminde Metamorfik Yaklaşımlar.....	14
Seda AĞIRBAŞ	
Ara Güler'in Sanata Ve Fotoğrafa Bakışı.....	32
Tamer AKÇA – Candan ÜLKÜ	
İslam Sanatına İsnat Edilen Horror Vacui (Boşluk Korkusu) Üzerine Bir Eleştiri.....	40
Alper ALTIN	
İslamiyeti İlk Kabul Eden Türk Devleti İdil Bulgar Devleti Mirası: Bulgar Şehri.....	51
Münteha ARABALI TATAR - Nuran KARA PİLEHVARIAN	
II. Alaaddin Keykubat ve Annesi Gürcü Hatun Tamara'ya Ait Kümbetin Yeri Hakkında Bir Öneri.....	65
Muhammet ARSLAN	
Oryantalist Resmin Bir Unsuru Olarak At.....	78
Büşra AYAZ	
Elazığ Coğrafyasında Oyun Kavramına Genel Bir Bakış ve Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Oyuna Dair Küçük Buluntular.....	86
İsmail AYTAÇ	
Van Gölü Havzası Ortaçağ Türk Dönemi (12. yy-15. yy) Cami Plân Tipolojisi.....	103
Hatice BALTA AVUT - Mehmet TOP	
Keykubadiye Sarayı Kazısı 2017 Yılı Buluntuları.....	125
Ali BAŞ - Remzi DURAN – Şükrü DURSUN – Ayben KAYIN	
Ordu / Gülyalı İlçesi Kestane Mahallesi Camisi Üzerine Birkaç Söz.....	150
Ahmet Ali BAYHAN	
Bauhaus'ta Bir Osmanlı/Türk Öğrenci: Seifi Naki Halil Bey (1902-?).....	168
Solmaz BUNULDAY - A. Sinan GÜLER	
Kozan (Sis) Köylerinden Birkaç Kilise Örneği.....	176
Hasan BUYRUK	
2015-2018 Yılları Arasında Beçin Kazılarında Ortaya Çıkan Seramikler.....	185
Elif ÇELİK OĞUZ	

Ortaçağ Resimli El Yazmaları Arasında Özel Bir Grup Bestiarıumlar.....	198
Ufuk ÇETİN	
Sakarya Arifiye İlçesi Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezar Taşları.....	206
Tülin ÇORUHLU	
Abdülmecid Efendi'nin "Haremde Goethe" Resmini Yeni Bilgilerle Yorumlamak.....	262
Elif DASTARLI	
Zile'de Geleneksel Konutların Mimari Bezemeleri.....	271
Uğur DEMİRBAĞ	
Osmanlı'nın Son Döneminde Şemseddin Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi.....	279
Sevil DERİN	
Tur Abdin Bölgesi Manastır Geleneğinde Midyat Örneği.....	296
Ufuk ELYİĞİT	
18. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşlarında Babürlü Etkileri: "Çinihane" Bezemeleri.....	323
Selma GÜL	
Geç Dönem Bir Osmanlı Eseri: Hidiv Kasrı'ndaki Figürlü Kabartmalar.....	348
Hamza GÜNDOĞDU - Deniz DEMİR	
2015-2018 Yılları Arasında Eski Foça Osmanlı Mezarlığı'nda Yapılan Çalışmalar.....	368
Coşkun HAMARAT - Yasin SAYGILI	
Mardin Süryani Ortodoks Kiliselerindeki Resimler.....	381
Necla KAPLAN	
Edirne Açık Ceza İnfaz Kurumu İşyurdu Müdürlüğü Mimari Restorasyon Uy g ul amaları İş Kolu Faaliyetleri ve Edirne Ceza İnfaz Kurumları Sorumluluk Alanlarında Bulunan Tarihi Yapılar.....	396
Fatih KARABACAK	
Konya Mezar Taşları Müzesindeki Mevlevî Mezar Taşlarının Biçimsel ve Sembolik Özellikleri.....	413
İbrahim KUNT - Murat KARADEMİR	
Bizans Kentinde Konut Alanları Üzerine Bir Değerlendirme.....	436
Arif MISIRLI - H. Burcu ÖZGÜVEN	
Harran Kazılarında Bulunmuş 12. ve 13. Yüzyıl Seramiklerinden Örnekler.....	450
Sevcan ÖLÇER	
Sivas Güdük Minare ve İnşa Tarihi Hakkında Bazı Mülahazalar.....	464
Hakkı ÖNKAL	

Çankırı Merkez İlçe Köy Odaları.....	472
Betül ÖZCAN BALKIR	
1940'lı Yıllarda Ankara'da Kültür ve Sanat.....	494
Esra ÖZKAN KOÇ	
Gürcistan/Acara Bölgesindeki Osmanlı Dönemi Camilerinin İnşa Tarihleri ve Usta İsimleri Hakkında Değerlendirmeler.....	501
Selçuk SEÇKİN	
Safranbolu, Yazıköy Kilise'nin Liturjik Eserleri (Proskynetarion ile Sandalye) ve Korunma Sorunları.....	510
A.Nazlı SOYKAN - Durmuş GÜR	
Hakikat-Sonrası'nın Öncesi: Rönesans Floransası'nda Hümanist Retoriğin Kullanımı ve Sanata Yansımaları.....	522
Duygu ŞAHİN	
Kayseri Ali Cafer Kümbeti Sorunsalı.....	532
Mert ŞAHİN	
Orta Karadenizde Anadolu Selçuklu Dönemi Yapıları: Çorum-I Bölgesi Yüzey Araştırması.....	547
Mustafa Kemal ŞAHİN	
Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi İki Nefli Kaya Kiliselerinde Mimari Düzenleme.....	562
Hülya COŞGUNARAS	
Kayseri Tavlusun Mezarlığı Bezemesiz Mezar Taşları ve Çoklu Definler.....	576
Şerife TALİ	
Elazığ-Palu Mezar Taşı Örnekleri Üzerinden Tipolojik Bir Değerlendirme.....	591
Muhammet Erşed TOKAT - Hazal Ceylan ÖZTÜRKER	
Paradigmatik Tarihin Kesişim Noktalarında Bilim ve Sanatta Evren Motifi: Gerçeklik ve İmge Ayrımı.....	605
Ezgi TOKDİL	
Görsel Kayıt Tarihinde Cam Negatifler ve Pozitifler.....	619
Candan ÜLKÜ - Baybars SAĞLAMTİMUR - Osman Erkan ÖZAYDIN	
Osmanlı Dönemi Urfa Bedesteni Üzerine Bir Değerlendirme.....	635
Yasemin YAŞAR	
I. Dünya Savaşı Sırasında "Zentralblatt Der Bauverwaltung" Adlı Alman Yapı Dergisinde Çıkan Türk Mimarisiyle İlgili Yazılar Hakkında Bir Değerlendirme.....	650
Mehmet YAVUZ	

Osmanlı'da Gureba Hastaneleri ve Bolu Gureba Hastanesi.....	668
Nurcan YAZICI METİN	
Midyat'ta Geç Dönem Osmanlı Yapısı: Gelüşke Hanı.....	677
Evindar YEŞİLBAŞ	
Pagan Gelenekten Kalma Unsurların ve Kadın Algısının Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde Meryem Tasvirlerine Yansıması.....	697
Evren YILMAZ - Z. Tuçe GÜNGÖR	
Arkeolojik Mirasın Korunması Çalışmalarında Hereke Kalesinde Arkeojeofizik Araştırmalar.....	713
Fethi Ahmet YÜKSEL - Selçuk SEÇKİN - Kerim AVCI - Rıdvan GÖLCÜK	
Kilikya Bölgesi'nde Bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi.....	726
Şener YILDIRIM - Özlem DOĞAN	

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ŞEMSEDDİN MOLLA GÜRANİ-VEFA KİLİSE CAMİSİ

Sevil DERİN*

ÖZ

Fatih'in Vefa Semti'nde Süleymaniye Camisi'ne yakın bir konumda yer alan yapı, Bizans döneminde, Haliç'e bakan üçüncü tepenin batı yamacına kurulmuş eski bir kilisedir. Yapı, Fatih Sultan Mehmed'in şehzadeliliği sırasında Şemdeddin Molla Gürani tarafından 1488'de mescide dönüştürülmüştür.

Bizans döneminden XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar hakkında çok az bilgi bulunduğu için ancak yapının mimari özelliklerine bakılarak bir takım sınıflama ve tahminler yapıldığı görülmektedir. XIX. yüzyılda ise 1830 senesinde meydana gelen büyük bir yangın sonrası çizilmiş, 1249/1833-34 tarihli bir plan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunmuştur. Bugünkü durumuyla karşılaştırıldığında büyük farklar olduğu görülen planın neden bu şekilde çizildiği hakkında bir bilgi yoktur. Bununla birlikte yangından hemen sonraki ilk iki yıl içinde yapıyı C. Texier ve sonra A. Lenoir'in ziyaret ettiği ve caminin mevcut durumunun belgelendiği bilinmektedir. 1848'de ise Salzenberg gelmiş, araştırma yapmış ve bunlar yayımlamıştır. Salzenberg'in araştırma yaptığı süreçte caminin küçük onarımlar geçirdiği de bilinmektedir. 1883'de C. Bayet, 1919'da J. Ebersolt-A. Thiers yapıyı ziyaret etmiş, plan ve cephe çizimlerini içeren araştırmalarını yayımlamıştır. Texier'in yayımlanmamış İstanbul çizimleri arasında yapıya ait 11 adet çizimden bahsedilmektedir ki bunlardan bazıları tartışmalıdır. Bu 11 adet çizim daha sonra C. Mango'nun bir makalesine de konu olmuş ve burada yayımlanmıştır.

Yukarıda sözü geçen kaynaklar temel alındığında, 1830'da geçirdiği yangın sonrasında yapı için muhtemelen kapsamlı bir onarım düşünülmüş ancak bilinmeyen bir sebeple uygulanamadığı görülmüştür. 1848'e kadar bu şekilde atıl bir şekilde beklediği ve bu tarihten sonra küçük çaplı onarımlar yapıldığı tahmin edilmektedir. Yine aynı kaynaklar karşılaştırıldığında gerek plan gerek cephe düzenlerinde bazı farklılıklar olduğu gibi sonuçlara varılmaktadır. Dolayısıyla bu bildiri, elde edilen mevcut belge, çizim, gravür ya da fotoğraflardan oluşan yazılı ve görsel kaynaklara dayanarak, yapının XIX. yüzyıl ve sonrasındaki durumuna ilişkin bazı gözlemlerde bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Molla Gürani, Vefa Kilise Cami, XIX. yüzyıl, Onarım.

ŞEMSEDDİN MOLLA GÜRANİ-VEFA CHURCH MOSQUE IN THE LATE PERIOD OF THE OTTOMAN EMPEROR

ABSTRACT

The structure, which is located in the Vefa District of Fatih, close to the Süleymaniye Mosque, is an ancient church built on the west slope of the third hill facing the Golden Horn. It has been converted to a mosque in 1488 by Molla Gürani, who has been a mentor for Mehmed the Conqueror during his reign and joined the conquest of Istanbul.

Since very few data regarding the structure starting from the byzantine period until the first half of XIX. century is available, it can be observed that only few classifications and estimations have been made using the architectural characteristics of the structure. Following a fire in 1830 in the XIX. century, a plan dating 1249/1833-34 has been found in the Presidency Ottoman Archive. There is no information why it has been drawn that way, where it shows many differences compared to the current status of the structure. Furthermore, it is known that within 2 years after the fire, C. Texier, followed by A. Lenoir visited the structure and documented the current status of the mosque. In 1848, Salzenberg also visited and conducted research, and published them. It is also known that the mosque went under few restorations during the research of Salzenberg. In 1883 C. Bayet and in 1919 J.Ebersolt-A visited the structure and published their researches including the plan and facade drawings. 11 unpublished drawings of the structure by Texier in his Istanbul drawings were addressed, which few of them are in discussion. These 11 drawings have also been mentioned and got published in a paper of C. Mango.

Considering the resources mentioned above, an extensive restoration of the structure was considered following the fire in 1830. However, it could not be realized due to an unknown reason. It has been predicted that there were no restorations until 1848 and afterwards minor restorations have been made. When the same resources were compared, it can be concluded that there are differences in terms of both the plan and the facade arrangements. Therefore, this study aims to make observations regarding the status of the structure in XIX. century and after, based on the written and visual resources formed of current documents, drawings, gravures or pictures.

Keywords: Molla Gürani, Vefa Church-Mosque, XIX. Century, Restoration

GİRİŞ

İstanbul tarihi yarımadasından günümüze ulaşabilen bir grup Bizans kilisesi, şehrin Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesiyle cami ya da mescit olarak işlevini sürdürmüştür.

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yağcılar Mahallesi, Muradiye Yağcılar Kampüsü, 45110, Manisa, Türkiye. sevil.derin@cbu.edu.tr

Bir kısım yapı yerli nüfusun ibadeti ya da başka sebeplerle II. Bayezid ve sonraki dönemlerde dönüşüme tâbi tutulmuştur. Kiliseden çevrilen cami ya da mescitlerin, kilise olarak inşa edildiği yıllardan başlayarak gerek Bizans gerek Osmanlı kullanımına tahsis edildiği zamanlarda, çok sayıda onarım, ek ya da yenileme gibi müdahalelere uğradıkları görülmektedir. Özellikle bir sonraki onarım, kendinden önce yapılmış müdahalelerin izini kapatması ya da azaltması bakımından önemlidir. Çünkü her bir müdahale, eğer yazılı ya da görsel kaynaklara dayanmıyorsa, gözlemlere dayanarak yapılabilecek onarımlar tarihi okunmasını güçleştirmektedir. Tam da bu noktada XIX. yüzyıla ait bazı çizim ve belgeler yapının söz konusu yüzyıldaki mevcut durumu hakkında durum tespiti yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Çalışmada yapının mevcut konumu yapıyı tarihsel çevre içinde değerlendiren tarihi bir haritadan faydalanarak sunulmaya çalışılmıştır. Ardından caminin günümüzdeki durumu çok sayıda görselle tarif edilmiş bununla yapının bugünkü ve çalışmaya konu olan dönemin kıyaslanması amaçlanmıştır. Bu anlamda bugünkü durum ile tarihi nitelikteki bazı çizimler karşılaştırılmıştır. Çeşitli seyyah-araştırmacı ve belgeler ışığında yapının zamanımıza ulaşma serüvenine kısa da olsa tanıklık etmek istenmiştir.

1. Yapının Konumu

Cami olarak işlevini sürdüren, bulunduğu konum itibarıyla İstanbul'un üçüncü bölgesinde, dik bir yamacın uç noktasına inşa edilen yapı, Fatih'te Hoca Gıyaseddin Mahallesi, Vefa Caddesi'ndedir. Günümüzde, Unesco Dünya Mirası Listesinde yer alan "Süleymaniye Bölgesi" içinde yer almaktadır.¹

XX. Yüzyılın başında hazırlanmış haritaların² bazılarında bakıldığında Molla Şemseddin Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir. (Resim. 1) Süleymaniye Camisi'nin kuzeybatısında yer alan mahalle, Yoğurtçuoğlu Sokağı adlı geniş bir cadde ile Süleymaniye Camisi etrafında sıralanan Matba'a-i Askeriye, müze binası ve arsalardan belirgin olarak ayrılmaktadır. Kilise Câmi'i olarak belirtilen Molla Gürani Camisi'nin güneydoğusunda Yoğurtçuoğlu Medresesi, medresenin önünde ve caminin doğusunda Birinci Yeni ve İkinci Yeni sokaklar bulunmaktadır. Caminin önündeki Cami Sokağı, semtin ana arterlerinden biri olduğu görülen Vefa Caddesine açılmaktadır.

2. Yapı Hakkında Genel Bilgiler ve Mevcut Durumu

Kilise olarak inşa edilmiş ilk yapının iki ayrı inşa evresi ve dönemi olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre yapının ana ibadet mekânı olan naos, plan, duvar tekniği, mimari ve süsleme özellikleri Komnenoslar dönemini (1081-1185), dış narteks ve güneydeki mezar şapeli ile naos etrafındaki bir grup küçük yapının Paliologoslar dönemini (1259-1453) yansıttığı düşünülmektedir.³ (Resim. 2)

Hagios Theodoros'a ithaf edildiği öne sürülmektedir ancak bu bilgi tartışmalı⁴ olduğu gibi kim tarafından yaptırıldığı da bilinmemektedir. Bununla birlikte yapının Bizans döneminde Theodoros ya da dış narteks kubbelerindeki peygamberler ve krallar mozaikleri

¹ Mine Esmer; Zeynep Ahunbay, "İstanbul'da Orta Bizans Dönemi'ne ait üç anıt ile çevrelerinin bütünleşik olarak korunması için öneriler", *Tasarım+Kuram*, sayı 15 2013, s. 35-55.

² Haritanın 1914'te Alman Mavileri'nden alınmış Osmanlıca kopyası için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk kitaplığına bkz. http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/haritalar/Hrt_Gec_001186.pdf

³ Jessica Varsallona, "The Date and the Function of the Northern Annex of Vefa Kilise Camii at Istanbul," *Bisanzio e l'Occidente* I (2018): 29.

⁴ Alexander Van Millingen, *Byzantine Churches In Constantinople Their History And Architecture* London: Macmillan Publication, 1912, s. 244.

sebebiyle Theokos adıyla anıldığı düşünülmektedir.⁵ İstanbul'un fethinden sonra Mevlana Molla Gürani⁶ tarafından mescide dönüştürülmüştür.⁷ Bu sebeple kilise, mescide dönüştürüldükten sonra bu kişinin ismiyle de anılmıştır.

Yapı, dört sütunlu, batısında bir dış bir de iç narteks ile doğusunda ise beş kenarlı bir apsisi bulunan tipik Yunan haçı planına sahiptir.

İnşa malzemesi taş ve tuğladır. Taş ve tuğla, yer yer bir sıra taş iki sıra tuğla ya da bir sıra taş üç sıra tuğla almaşık tekniğinde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra devşirme olduğu düşünülen mermerden sütun, sütun başlıkları ve levhaların⁸ kullanıldığı görülmektedir.

Yapının üstünde haç kollarının kesiştiği noktada yüksek kasnağıyla nousu aydınlatan büyük kubbe yer almaktadır. On iki kenarı olan kasnağın her bir kenarı üzerinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kemerler birkaç kademeden oluşmaktadır ve kubbenin kurşun örtüsünü aşarak yukarıda dalgalı görünüm sergilemektedir. Kurşun örtünün altında kemerler testere dişi şeklinde iki sıra tuğlayla dekore edildiğinden dalgalı görünüm daha da vurgulu hale gelmiştir.

Yapının kuzey cephesinin kemer izleri ve bazı küçük açıklıklar dışında özelliği olmadığı ve özgünlüğünü kaybettiği görülmektedir. (Resim. 3)

Doğu cephesinde beş kenarlı apsinin her bir kenarı üzerinde nişler ve pencereler bulunmaktadır. Büyük ölçüde orijinalliyini kaybettiğinden pencere ve nişlerin düzensiz bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Apsisin öndeki üç cephesi iki sütunla vurgulanmıştır. Orijinal şekliyle üçlü açıklık olması gerekirken bugün yalnızca ortadaki açıktır. Üzeri tuğla örtülü apsis çıkıntısının iki yanında yine benzer şekilde orijinalliyini kaybetmiş yuvarlak kemerli nişler ve pencere açıklıkları yer almaktadır. Nişlerin bazıları ilk haliyle pencere olduğu için bugün bunlar da apsis köşeleri gibi düzensiz bir görünümde dir. (Resim. 4)

Güney cephesinde ise naosu oluşturan haç kolunun dış yüzünde ortada bir kapı, üzerinde üçlü pencere açıklığı ve saçak altında yine üç kademeli, yuvarlak kemerli büyük bir pencere açıklığı bulunmaktadır. (Resim. 5). Haç kolunun batısında ise Paleilogoslar döneminde yapıldığı düşünülen mezar şapeli ve önünde beyaz mermerden küçük bir müstemilat daha vardır. Bu küçük ek yapı, mezar şapeli ve dış narteksin arasında ana yapıya birleşik olarak inşa edilmiş minare bulunmaktadır. Yapılar arasında sıkışmış gibi görünmesi sebebiyle minare kürsüsünün tuğla ve taş almaşıklığıyla oluşturulduğu anlaşılmamasına rağmen formu anlaşılamamaktadır. Kesme taş pabuç üzerindeki minare gövdesi, yarım yuvarlak tuğlalarla yivler oluşturmak üzere dekore edilmiştir. Yuvarlak minare gövdesinden peteğe şerefe altında tuğlaların köşeli şekilde yerleştirilmesiyle geçilmiştir. Kurşun levhalı şerefe, tuğla petek ve

⁵ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, çev. Ülker Sayın İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 169.

⁶ Asıl adı Şemseddin Ahmed bin İsmail olan Molla Gürani'nin 1406 ve 1410 yıllarında doğduğunu belirten farklı görüşler bulunmaktadır. Çeşitli alimlerden hadis, fıkıh, tefsir, kıraat dersleri almış Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (1438-1453) yakın çevresi içinde yer almıştır. Anadolu'ya gelerek Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'in hocalığını yapmış, muhtemelen II. Mehmed'in ilk saltanatı ve daha sonra tekrar Manisa'ya yollanması sırasında onun yanında bulunmuştur. İstanbul'un fethi sırasında Fâti Sultan Mehmed'in istişare meclisinde bulunmuş, orduyla birlikte fethi katılmış ve savaşın en sıkıntılı günlerinde padişahı teşvik ederek kuşatmanın devamını sağlayan grubun içinde yer almıştır. Molla Gürani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2005.

⁷ Molla Gürani'nin diğer vakıf eserleri için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri- III*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, s. 460.

⁸ Millingen bunların VI. yüzyıldan kalma olduğunu belirtmektedir. Bkz. A. V. Millingen, *age.*, s. 247.

kurşun kaplı külâh özellikleri olmayan ve geç dönem onarımlarından birinde yapılmış gibi görünmektedirler.

Kilise, ikinci inşaat aşamasının gerçekleştirildiği varsayılan Paleologoslar devrinde önüne eklenen dış narteksi, iç narteks ve ibadet mekanına oranla kuzey-güney yönlerinde daha geniş tutulmuştur. Bina eğimli bir arazi üzerinde kurulduğu için bu bölüm bodrum bir kat üzerinde yükselmektedir. Yapının batı cephesini de oluşturan dışnarteks cephesi mermerden bir sıra yatay silme ile enine iki bölüme ayrılmış, oldukça hareketli bir cephedir. (Resim. 6) Cephenin alt sırasının ortasında giriş ve girişin önünde kuzey-güney yönlerde basamakları bulunan bir merdiven yer almaktadır. Girişin iki yanında, iki sütunlu üçlü açıklıklar, iki niş arasına yerleştirilmiştir. Çeyrek kavsaraya sahip nişler, zemininden cephenin ortasındaki yatay mermer silmeye kadar uzanmaktadır. Mermer sütun ve başlıklarla sınırlandırılmış kemerli açıklıklar da aynı hizada sonlanmaktadır. Açıklıkların arasında yine mermerden dekoratif devşirme panolar vardır. Cephenin üst sırasında ise birbiriyle orantısız genişlikte beş farklı şekilde yapılmış yuvarlak kemer bulunmaktadır. Kemerler dışa doğru üç kademelidir ve ortalarında farklı form ve sayıda pencere açıklığı barındırmaktadır. Pencere açıklıklarının üstünde ve çevresinde yer yer tuğladan zikzak veya balıksırtı motifleri kullanılmıştır. Dış narteksin kuzey ve güney cephesi de benzer şekilde tasarlanmıştır. Orijinal haliyle üst kemer içinde ve altta bir niş ve açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Açıklıklar, muhtemelen Türk döneminde, kapatılmış olmalıdır. (Resim. 3,5) Bu mekanın üzerinde ise sekiz köşeli kubbe kasnaklarıyla üç adet kubbe vardır ve hepsinin üzeri kurşunla örtülüdür. Kubbe kasnağının her bir cephesi üzerinde üç kademeli yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır.

Kuzey cephenin ortasında yapının ana girişi olan kapı yer almaktadır. Giriş açıklığının üzerinde alınlığı yatay tuğla dizileriyle dolu, iki kademeli, yuvarlak bir sağır kemer vardır. (Resim.7) Dış narteks yuvarlak kemerlerli revaklarla beş birime ayrılmıştır. (Resim. 8) Kemerler iç narteksin cephesinde yer alan korint başlıklı devşirme mermer sütunlar üzerinde bindirilmiştir. Ortada harime girişi sağlayan mermer söveli ve diğerine göre daha gösterişli olan giriş açıklığı yer almaktadır. Cephenin iki yanında ise özelliği bulunmayan birer pencere açıklığı vardır. Yapının içi tamamen boyalı ve sıvalı olduğundan açıklıkların çevresi ve duvar dokusu görünmemektedir.

Kaburgalarla 12 dilime ayrılan merkezi kubbe, dört ince sütun üzerindeki geniş ve yuvarlak kemerlerle taşınmaktadır. (Resim. 9) Bu ince sütunlardan doğuda bulunan ikisi apsis önündeki daha kalın ayaklara yuvarlak ve daha küçük kemerler aracılığıyla bağlanmıştır. Böylece köşelerdeki pastaforyon odaları ve apsis nişi orta mekândan ayrılmıştır. Orijinal apsis nişi içinde bulunması gereken üçlü açıklıktan yalnızca ortadaki açıklık olarak bırakılmıştır. Bunun nedeni güneyde olanın yerine mihrap nişi yapılmış olmasıdır. Mihrap nişinin güneydoğu yönünde pencereyi kapatması sebebiyle olasılıkla simetriyi bozduğu için kuzeydoğudaki de kapatılmış yalnızca ortadaki bırakılmıştır. (Resim.10)

Mihrap ve minberin çok geç bir dönemde yenilendiği ve herhangi bir özelliği olmadığı görülmektedir.

Camide 1937'ye kadar Mimar Fossati tarafından üzeri sıvanarak kapatıldığı iddia edilen, merkezi kubbe ve dış narteksin güneydeki kubbesinde mozaikler tespit edilmiştir.⁹ Dış narteksteğinin içinde, merkezde çocuk İsa ve Aziz Theodor'un, kenarlarda ise sekiz aziz ya da

⁹ Ogan bu mozaikleri 1937 yılında eski eser meraklısı ve koleksiyoner olan Müşür Fuat Paşa oğlu Hidayet Fuat Tagay'ın, Maarif Vekaleti'nden (Vakıflar Müdürlüğü) aldığı izinle bina içinde mozaik aradığını ve bunları açığa çıkararak onarımını yaptığını aktarmaktadır. Aziz Ogan, "Bizans Mimari Tarihinde İstanbul Kiliseleri ve Mozaikler," *Güzel Sanatlar Dergisi*, no. 5, 1944, s.114.

havari olduğu iddia edilen mozaik figürler yer almaktadır. İbadet mekanını örten ana kubbe içinde ise Osmanlı geç dönemini yansıtan kalemişi süslemeler kısmen durmaktadır. Kubbe ortası ve ince bir hat üzerinde kasnak kenarını dolaşan stilize bitkisel motifler, kahverengi ve mavi ağırlıklıdır. (Resim. 9) Büyük ölçüde sıvalı olan kubbenin içinde vaktiyle dış nartekstekine benzer mozaik süslemeler olduğu iddia edilmektedir.¹⁰ Ayrıca dış narteksin önünde bulunan devşirme korkuluk levhalar spiraller ve çiçek motifleri, cephelerde tuğla ile yapılmış ağ ve niş içinde zik-zak motifleri gibi dekoratif unsurlar yapının dış görünüşündeki etkiyi arttırmıştır.¹¹ (Resim. 6-7)

Güney haç kolundaki saçak altında XIII. yüzyıla tarihlenen İran- Keşan türü seramikler vardır ve bunlar dış cephe bezemesi olarak kullanılması¹² açısından ilginç bulunmaktadır.

3. XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Yapının Durumu:

Araştırma boyunca XIX. yüzyıla kadar caminin maruz kaldığı değişimler, onarımlar ya da ekler konusunda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Yapının mescide dönüştürüldüğü ilk tarihte büyük olasılıkla apsisinin ve batıdaki büyük kapısının değiştirildiği ve güneydoğu köşesine bir minare eklendiği düşünülmektedir.¹³ Ancak bu iddialar bir kanıta ve belgeye dayanmamaktadır. Bununla birlikte yapının mescit olarak kullanılması için önce mihrap eklenerek mescide ve tarihi kesin olarak bilinmeyen bir zamanda Abdurrahman Efendi adında biri tarafından minber eklenerek camiye dönüşmesi sağlanmıştır.¹⁴

Cami hakkında XIX. yüzyıla ait ilk bulgu ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, 1249/1833-34 tarihli bir planda karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ *Kiliseden Çevrilen Şemseddin Molla Gürani Camisi'nin Planı* başlığıyla sunulan planın ne için çizildiği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. (Resim. 11) Ancak 30 Ağustos 1833 yılında Cibali Yangını olarak bilinen yangında caminin bulunduğu bölge ve hatta İstanbul'un yarısına yakını yanmıştır.¹⁶ Söz konusu çizimin bu yangından hemen sonra yapılan onarım nedeniyle yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü yangından sonra cami, mescit, medrese, tekke gibi umumi yerlerde önemli ve zengin kişilerce tamirlerin yaptırıldığı bilinmektedir.¹⁷ Öte yandan plan, gerek bugünkü şekliyle ve gerek XIX. yüzyılda çizilmiş diğer planlarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Bunlardan ilk göze çarpan ibadet mekanını örten kubbenin daha büyük olması ve kareye yakın mekanın üzerini tamamen kaplamış şekilde gösterilmesidir. Apsisin olduğu yerde dışa çıkıntı yapan bir mihrap önü mekanı vardır ve

¹⁰ Millingen'in Salzenberg'in geçen yüzyılın başında verdiği bilgilere dayandığı iddiasına göre bu mozaikler artık yoktur. A. V. Millingen, *age.*, s.246.

¹¹ Yapının cephe düzeni hakkında geniş bilgi için bkz. Hazal Şentürk-Nur Urfaloğlu, "İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri," *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 6, no. 2, 2017, s. 763-772.

¹² Mine Esmer, "Zeyrek Camii Hünkâr Kasrı ve Mahfili," *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi* 12, s. 39

¹³ W. M. Wiener, *age.*, s. 169-170.

¹⁴ Hafız Hüseyin Ayyansaraylı; Ali Satı ve Süleyman Besim, *Hadikatü'l Cevami-İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar*, ed. Ahmed Nezih Galitekin İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 251.

¹⁵ BOA., PLK., p., 02591.

¹⁶ Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler," *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* (1963), s. 371-72.

¹⁷ Yangından sonra resmi kurumlarca hasar gören yapıların bir listesi çıkarılmış ve devletin nüfuzlu kişileri yardımıyla onartılmıştır. Koca Mustafa Paşa Hankâhı'na Serasker Hüsrev Paşa'nın, Kasım Paşa Mevlevihanesi'ne Kaptan Halil Paşa ve Üsküdar Hassa Müşiri Fevzi Paşa'nın, Saraçhane'deki Dülgerzade Camisi'ne Aydın Muhassılı Yakup Paşa ile kardeşi Eyüp Ağa'nın ve benzer başka onarım yardımları bunlara örnek olarak gösterilmiştir. M. Cezar, *agm*, s. 372.

ortasında yarım yuvarlak mihrap nişi bulunmaktadır. Yine plana göre iç narteks 4, dış narteks 5 kubbelidir. Minare ibadet mekanının güneyinde, iç narteksin güneydoğusuna konumlandırılmıştır. Çizimin bir rekonstrüksiyon olması ihtimal dahilinde olabilir ancak bu sefer neden onarımlarda yeniden inşa değil de orijinal ya da buna yakın bir plana, en azından rekonstrüksiyon olabileceği düşünülen planda görünenden farklı bir onarım yapıldığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya eldeki bilgilerle şimdilik cevap vermek mümkün değildir. Akla yatkın ilk ihtimal yeniden inşanın daha pahalı bir süreci gerektirdiği, onarımın ise daha kısa ve ucuz olduğu için tercih edilmiş olabileceğidir. Kesin bir delil olarak ileri sürülemezle birlikte bu ihtimali C. Mango'nun bir yazısı güçlendirmektedir.¹⁸ Araştırmacı söz konusu yangından sonra caminin onarılmadan bir süre sahipsiz ve bakımsız bir şekilde beklediğini belirtmektedir. Bu şekilde bir süre bekleyen yapıyı ilk olarak 1833-35 yılları arasında C. Texier ve kısa süre sonra da A. Lenoir'in ziyaret ettiği ve caminin mevcut durumunu belgelendiği görülmektedir. 1848'de ise Salzenberg gelmiş ve araştırma yapmıştır. Salzenberg araştırma yaptığı süreçte caminin küçük onarımlar geçirdiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla 1830'daki yangından sonra yapı büyük ihtimalle 1848'e kadar herhangi bir onarım geçirmemiş gibi görünmektedir.¹⁹ Araştırmacılar 1848 yılındaki onarımda eski paraklesionun yıkılmış, harimdeki dört adet sütunun payelerle değiştirilmiş, batıdaki kapıda değişiklikler yapılmış ve mozaiklerin kapatılmış olabileceğini iddia etmektedir.²⁰

C. Texier'in ve A. Lenoir'in çizimleri incelendiğinde plan ve cephe düzenlerinde bazı ayrıntılar göze çarpmaktadır. Texier'in planında yapının kuzey ve güneyinde birer nef daha görülmektedir. (Resim. 12) Oysa Lenoir'de yalnızca güneyde bir nef bulunmaktadır ve haç koluna isabet eden bölümde bir kapı yer almaktadır. Dış neften iç nefe geçerken aynı aks üzerindeki ikinci giriş, iki sütunlu ve kemerli bir açıklığa dönüşmektedir.²¹ (Resim.13) Araştırmacılar Texier'in çiziminin gerçeği yansıtmadığını, sadece simetriyi tamamlama adına kuzeye bir nef daha eklediğini düşünmektedir.²² Nitekim Salzenberg'in 1854'te yayımlanan eserinde yer alan planda yalnızca güneyde ikinci bir nefi göstermektedir.²³ Ancak burada yer alan giriş dört sütunlu ve beş açıklıklı bir görünümde dir. (Resim. 14) Ayrıca Texier'in cephe çizimlerine bakıldığında batı cephesinde üst sırada bulunan kemerler içindeki pencere formlarının da değişik olduğu diğer çizimlerle karşılaştırıldığında anlaşılmaktadır. (Resim.15) Buna göre Bayet²⁴ ve Lenoir'in çizimlerine göre batı cephesinin kuzey ve güney ucunda yer alan açıklıkların tek kemer ortasında yer alan uzun bir kemerli açıklık ve iki yanında boşluklardan ibaret olması gerekmektedir. (Resim.16-17) Ancak bu durum Texier'de

¹⁸ Cyrill Mango, "Constantinopolitana", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 80 (1965): 323.

¹⁹ Texier yapıyı ziyaretinde 11 adet çizim yapmıştır. Çizimler, plan, cepheler ve cephelere ait bazı ayrıntılar, sütun ve sütun başlıkları gibi elemanları içermektedir. Yayımlanmamış bu çizimler bugün İngiltere'de *Victoria & Albert Museum*'dadır. Bir süre önce Royal Institute of British Architect'te (RIBA) bulunan ve sonradan V&A Museum'a taşınan çizimler Texier'in İstanbul konulu pek çok çiziminin içinde yer almaktadır. Öte yandan A. Lenoir'in çalışması 1852'de ve sonrasında birkaç kez, Salzenberg'in çalışması ise 1857'de yayımlanmıştır. Albert Lenoir, *Architecture Monastique*, Paris: Du Ministre de L'instruction Publique, 1852, s. 269, 310. Wilhelm Salzenberg, *Alt-christliche Baudenkmale von Constantinopel*, Berlin: Verlag Von Ernst & Korn, 1854. Sözü edilen araştırmacıların yapıyı ziyaret edip mevcut durumunu saptamak için yaptığı çizim ve tespitler ise sonradan çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Mango'nun cami ya da kilise hakkında yapılan bu çalışmaları değerlendirdiği makalesi oldukça kapsamlı ve aydınlatıcıdır. Bkz. C. Mango, *agm.*, s. 323-330.

²⁰ W. M. Müller-Wiener, *age.*, s. 170.

²¹ A. Lenoir, *age.*, s. 310.

²² A. V. Millingen, *age.*, s. 248; C. Mango, *agm.*, s. 325.

²³ W. Salzenberg, *age.*, fig.11.

²⁴ Charles Bayet, *L'art Byzantin*, ed. A. Quantin, Nouvelle Paris: Bibliothèque de L'enseignement des Beaux-Art, 1883. s. 137.

üç kemerli açıklık şeklinde gösterilmiştir. Bugünkü durumla karşılaştırıldığında hangisinin orijinal form olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü pencere açıklıkları J. Ebersolt-A. Thiers'in çiziminde de olduğu gibi büyük ölçüde değişmiştir. Ancak iki araştırmacının birbirine yakın çizimler yapması Texier'in çiziminin büyük olasılıkla hatalı olduğunu gösterir. Bununla birlikte Ebersolt ve Thiers'in 1919 tarihli çizimleri caminin o tarihte cephe görünümünün bugünküne yakın ve büyük oranda deforme olduğunu göstermektedir. (Resim.18) Yine aynı araştırmacıların çizimlerine bakıldığında göze çarpan diğer ayrıntı, batı cephe ortasındaki iki yönlü merdivenle ulaşılan giriştir. Bu kapı Texier, Bayet ve Lenoir'in çizimlerinde saçak seviyesinde sonlanan bir çerçevesi bulunan ve dışa bir miktar çıkıntı yapan taçkapı şeklindedir. (Resim. 15,16,17) C. Mango bunun Türk dönemine ait olduğuna dikkat çekmektedir.²⁵ Aynı taçkapı çerçevesinin yerini bugün açıklığın iki yanındaki birer niş almıştır ve yine Ebersolt ve Thiers'in çizimlerinde bugünkü görünümüne yakın şekilde resmedilmiştir. (Resim. 18)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'nde yer alan 5 Cemazeyilahir 1264/9 Mayıs 1848 tarihli bir belgede²⁶ *Vefa civarındaki Kilise Camii'ne minber koyan Darbhane Emmini Hüseyin Ağazade Müderris Abdurrahman Efendi Evkafı'ndan hitabet ve diğer bir cihetin tevcihi...* şeklinde bir ifade yer almaktadır. Böylece 1848'de onarım geçirdiği bilinen camiye, minberin bu tarihten önce koyulduğu anlaşılmaktadır. Ayvansarayi'nin de tarih belirtmeksizin minberi koyduran kişi olarak belirttiği Müderris Abdurrahman Efendi muhtemelen 1797 yılında Üsküdar'da açılan "Mühendishane Matbaası"nın ilk müdürüdür.²⁷ Cebir ve geometri müderrisi olan Abdurrahman Efendi 1808 senesinde vefat etmiştir. Dolayısıyla minberin de XVIII. yüzyılın sonu ya da en geç XIX. yüzyıl başında eklenmiş olduğu sonucuna varılmaktadır.

1894 depreminde, yanında bugün bulunmayan medresesinin hasarlı olduğu ve kapısının yanındaki duvarların belediye ekiplerince yıktırıldığı bilgisi mevcutken²⁸ camiden bahsedilmemesi yapının kısa süre önce bir onarım geçirmiş olabileceği ve depremi hasarsız atlatmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.²⁹

XX. yüzyıla eriştiğinde yapının yüzyıl başında küçük çaplı birkaç işlem gördüğü anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 23 Safer 1319/11 Haziran 1901 tarihli belge³⁰ minarede şerefe korkuluğunda yer alan devşirme taşın eski eser olduğunun anlaşılması hakkındadır. Buna göre taşın *Müze-i Hümayun'a nakli* için işlemlerin yapılması gerekli görülmektedir. Ancak 2013'te tamamlanmış bir çalışma³¹ taşın aynı yerde durduğunu dolayısıyla bu işlemin yapılmadığını göstermektedir. (Resim. 19) 13 Rebiyülahir 1324/6 Haziran 1906 tarihli diğer belge³² caminin arka arkaya meydana gelen iki fırtınada hasar

²⁵ C. Mango, *agm.* s. 323.

²⁶ BOA., C. EV., 240-11965.

²⁷ Müderris Abdurrahman Efendi hakkında bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995, s. 312.

²⁸ Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul, 2015, s.545.

²⁹ 1894 büyük İstanbul depreminde kamu binaları, sivil, askeri binalar ile cami, mescit, dergâh, türbe, imarethaneler ve meskenler başta olmak üzere hemen hemen bütün yapılar, hafif, orta ve ağır derecede zarar görmüştür. Kayıtlara göre depremden etkilenen Bursa, İzmit ve İzniç gibi şehirlerle birlikte çoğu İstanbul'da olmak üzere 472 cami ve mescit bulunmakta, bunların 21'ini selatin camiler oluşturmaktadır. Depremin hemen ardından başlanan ibadet alanlarının imar ve ihya işlerinde masrafların karşılanmasının büyük problem oluşturduğu bilinmektedir. S. Küçükalioglu-Özkılıç, *age.*, s. 202.

³⁰ BOA., MF. MKT., 652-40.

³¹ E. Mine; A. Zeynep, *agm.* s. 39.

³² BOA., ŞD., 176-71.

gördüğünü ve bu nedenle onarılması gerektiğini bildirmektedir. Belge hasarın boyutu, nitelikleri ve nerede meydana geldiği gibi sorulara cevap vermemektedir. Ancak buna benzer bazı belgelerde çoğu zaman fırtınaların genellikle minarelere ve kurşun kaplamalara zarar verdiği açıkça görülebilmektedir.³³ Dolayısıyla burada da en azından minarenin petek ve külah kısmı hasarlı ya da yıkılmış olabilir. Bunun dışında yine bazı hasarlar varsa da bunları tahmin etmek güçtür. Belgede ayrıca onarımların gümüş mecdi 19 kuruş hesabıyla 6.083, tamirat memuruna emanet usulü yaptırılacağı bilgilerine yer verilmiştir.

1937 yılında ise daha önce mozaikleri arayıp bulan kişi olarak bahsi geçen kişilerce bu mozaikler üzerinde bir takım sağlamlaştırma çalışmaları yapıldığı bilinmektedir.³⁴

4. Sonuç

Çalışmada yapının ağırlıklı XIX. yüzyıl ve sınırlı olarak XX. yüzyılın başında geçirdiği onarımlar, müdahaleler ile mevcut plan ve cephe düzenlemeleri üzerinde durulmuştur. Yapı 1833'de Cibali Yangını olarak anılan yangından etkilenmiş ve 1848'e kadar onarılmayı beklemiş olmalıdır. Bu tarihten sonra olasılıkla kapsamlı bir onarım geçirmiş ve özgün mimarisine ait birçok özelliğini bu onarımda yitirmiştir. Muhtemelen bu nedenle aynı yüzyılda yapıyı ziyaret edip incelemeler yapan bazı araştırmacılar yapının plan ve cephe düzenlerini, yazıda anlatılmaya çalışıldığı şekliyle, birbirinden farklı şekilde sunmaktadır. Özellikle tuğla süslemeleri ve çok sayıda kemerli açıklık içeren batı cephesinin onarımlarla bozulduğu açıktır. Söz konusu farklı çalışmalardan yola çıkarak yapının orijinal mimarisi ve süslemelerine ilişkin net bilgiler sunmak imkansızdır. Ebersolt ve Tiers'in XX. yüzyıl başına ait röhlöve çizimlerinde ise yapının bugünkü mevcut durumundan farklı gösterilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cami yaklaşık son yüz yıllık zaman dilimi içinde hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

KAYNAKÇA

- Albert Lenoir. *Architecture Monastique*. Paris: Du Ministre de L'Instruction Publique, 1852.
- Ayvansarayi, Hafız Hüseyin; Ali Satı ve Süleyman Besim. *Hadikatü'l Cevami-İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar*. Editör Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Ayverdi, Ekrem, Hakkı. *Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri III*. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.
- Bayet, Charles. *L'art Byzantin*. Editör A. Quantin. Nouvelle. Paris: Bibliothèque de L'enseignement des Beaux-Art, 1883.
- Beydilli, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Cezar, Mustafa. "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler". *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* (1963): 327-414.
- Esmer Mine; Ahunbay Zeynep. "İstanbul'da Orta Bizans Dönemi'ne ait üç anıt ile çevrelerinin bütünleşik olarak korunması için öneriler". *Tasarım+Kuram*, sayı 15 (2013): 35-55.
- Esmer, Mine. "Zeyrek Camii Hünkâr Kasrı ve Mahfili". *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi* 12 (y.y.): 3-12.
- Eyice, Semavi. *Son Devir Bizans Mimarisi- İstanbul'da Paliologos'lar Devri Anıtları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1980.

³³ Rum Mehmed Paşa Camisi'nin 1870 yılında rüzgârdan minaresinin bozulduğunu (BOA., İ. DH., 614-42811), 1904 yılında Deveoğlu Yokuşu'ndaki Hoca Hamza Camisi'nin minaresi ile bazı yerlerinin fırtınadan hasar-dide (hasarlı) olduğunu (BOA., İ.EV., 42-70.), aynı şekilde 1906 yılında Beşiktaş'ta Rum Ali Camisi'nin minaresinin ve İbni Meddas Camisi'nin bazı yerlerinin fırtınadan harap olduğunu bildiren belgeler (BOA., ŞD., 175-52) bunlardan bazılarıdır.

³⁴ A. Ogan, *agm.*, s. 114.

- Kleinbauer, W Eugene; Antony White ve Henry Matthews. *Ayasofya*. Çeviren Handan Cingi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- Mango, Cyrill. "Constantinopolitana". *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 80 (1965): 305–36.
- Millingen, Alexander Van. *Byzantine Churches in Constantinople (Their History and Architecture)*. London, 1912.
- — —. *Byzantine Churches In Constantinople Their History And Architecture*. London: Macmillan Publication, 1912.
- Müller-Wiener, Wolfgang. *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*. Çeviren Ülker Sayın. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Ogan, Aziz. "Bizans Mimari tarihinde İstanbul Kiliseleri ve Mozaikler". *Güzel Sanatlar Dergisi*, sayı 5 (1944): 103–14.
- Özkılıç, Sema Küçükaliolu. *1894 Depremi ve İstanbul*. İstanbul, 2015.
- Salzenberg, Wilhelm. *Alt-christliche Baudenkmale von Constantinopel*. Berlin: Verlag Von Ernst & Korn, 1854.
- Şentürk, Hazal; Nur Urfalıoğlu. "İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri". *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 6, sayı 2 (2017): 763–72.
- Varsallona, Jessica. "The Date and the Function of the Northern Annex of Vefa Kilise Camii at Istanbul". *Bisanzio e l'Occidente I* (2018): 29–42.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Molla Gürânî". *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 248–50, 2005.

E-Kaynaklar:

http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/haritalar/Hrt_Gec_001186.pdf Erişim tarihi: 28.06.2020

<http://culturecityistanbul.blogspot.com/2018/10/vefa-kilise-mosque.htm> Erişim tarihi: 28.06.2020.

Arşiv Kaynakları

BOA., PLK., p., 02591.

BOA., C. EV., 240-11965.

BOA., MF. MKT., 652-40.

BOA., ŞD., 176-71.

BOA., İ. DH., 614-42811.

BOA., İ.EV., 42-70.

BOA., ŞD., 175-52.

RESİMLER

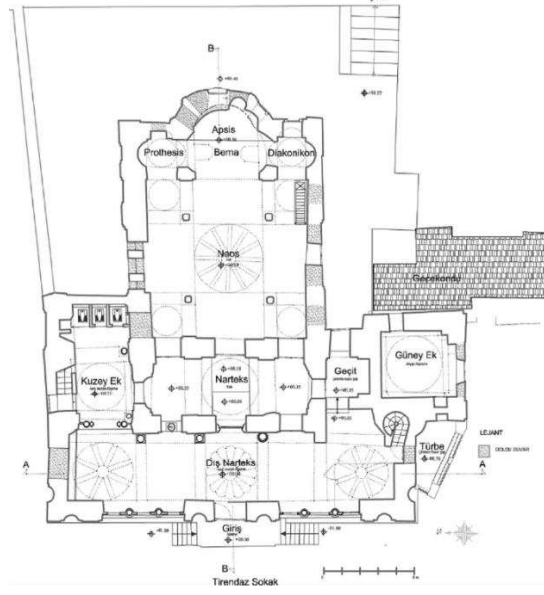

Resim 1. 1914 tarihli bir haritada Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi'nin konumu.

Kaynak: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı

http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/haritalar/Hrt_Gec_001186.pdf

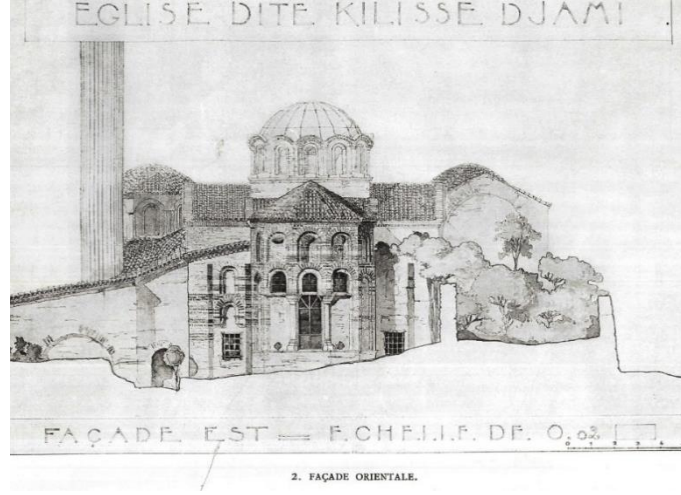
Erişim tarihi: 28.06.2020

Resim 2. Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi, Plan.
(M. Esmer-Z. Ahunbay, 2013)

Resim 3. Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi
Camisi Kuzey Cephesi. (S. Derin 2016)

Resim 4. Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Camisi Doğu Cephesi (1919).
(J. Ebersolt-A. Thiers, 1979)

Resim 5. Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Güney Cephesi.
Kaynak:<http://culturecityistanbul.blogspot.com/2018/10/vefa-kilise-mosque.html>
Erişim tarihi: 28.06.2020.

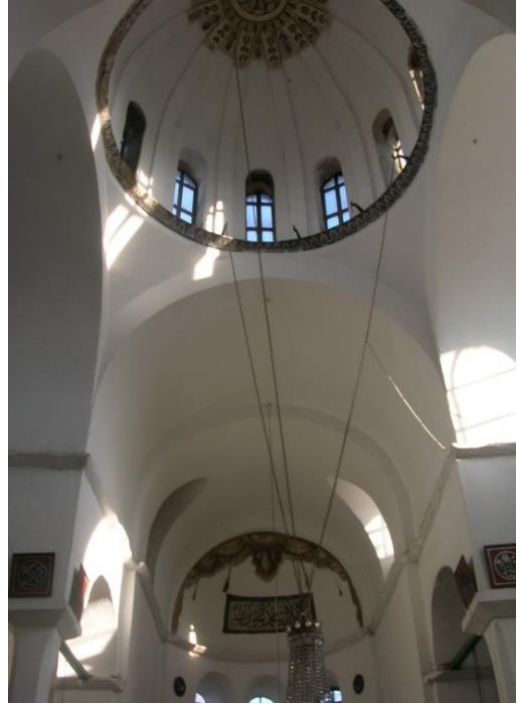
Resim 6. Molla Gürani -Vefa Kilise Camisi
Batı Cephesi. (S. Derin, 2016)

Resim 7. Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Batı Cephesi.
(S. Derin, 2016)

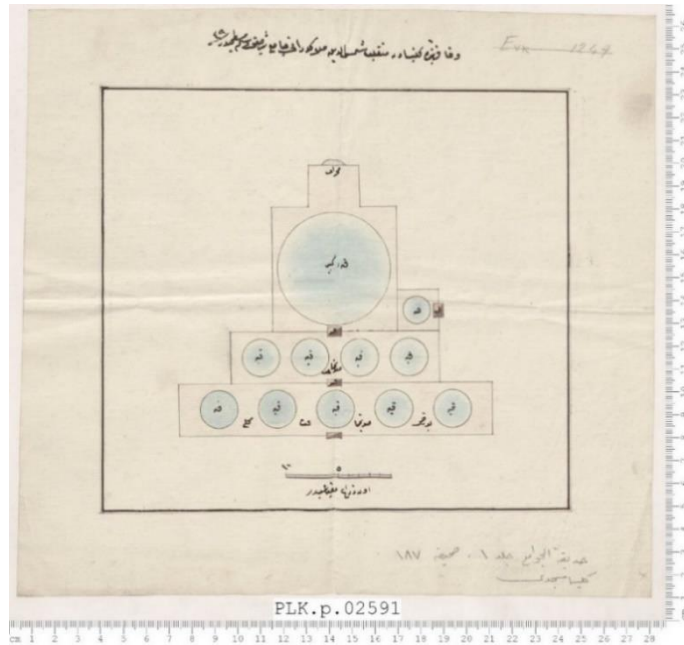
Resim 8. Dış narteksin ortadaki birimi ve
kuzey ucuna doğru bakış. (S. Derin 2016)

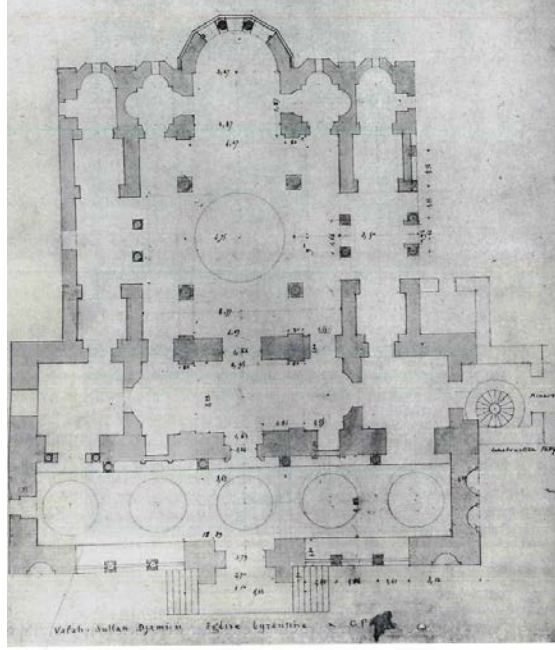
Resim 9. Harimdeki büyük kubbe ve
aşağıda apsis çıkıntısı. (S. Derin
2016)

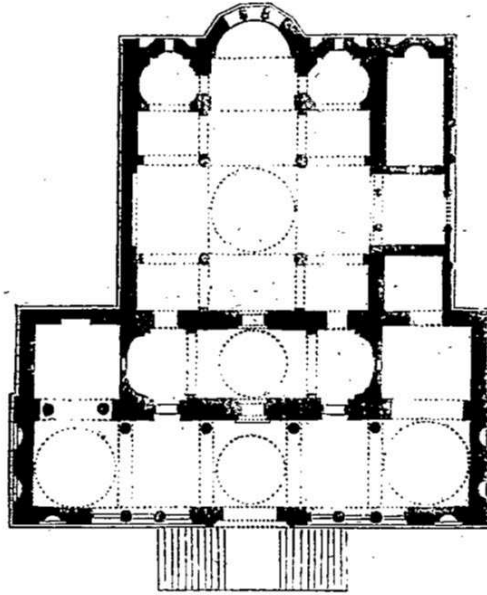
Resim 10 Apsis çıkıntısı ve içindeki mihrap. (S. Derin 2016)

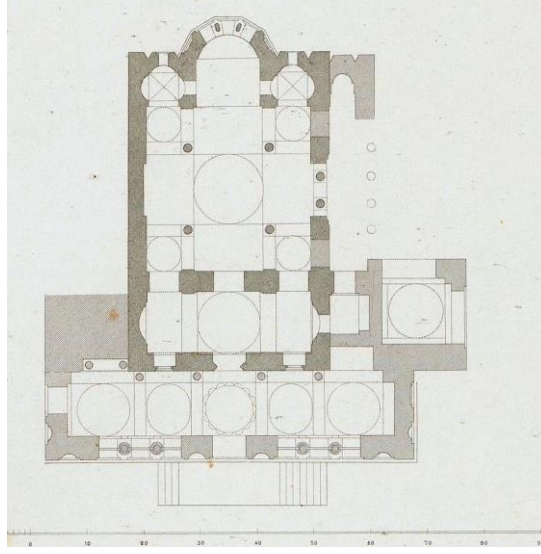
Resim 11 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki 1833-34 Tarihli Planı (BOA. PLK.p.02591)

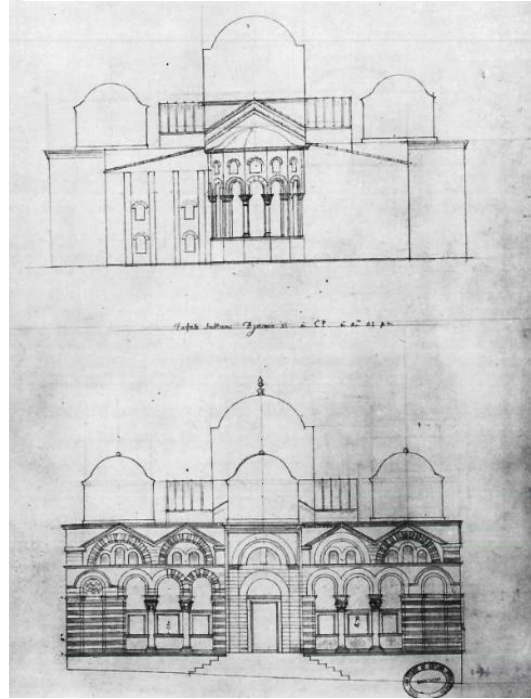
Resim 12 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Planı.
(C. Texier, 1833-34)

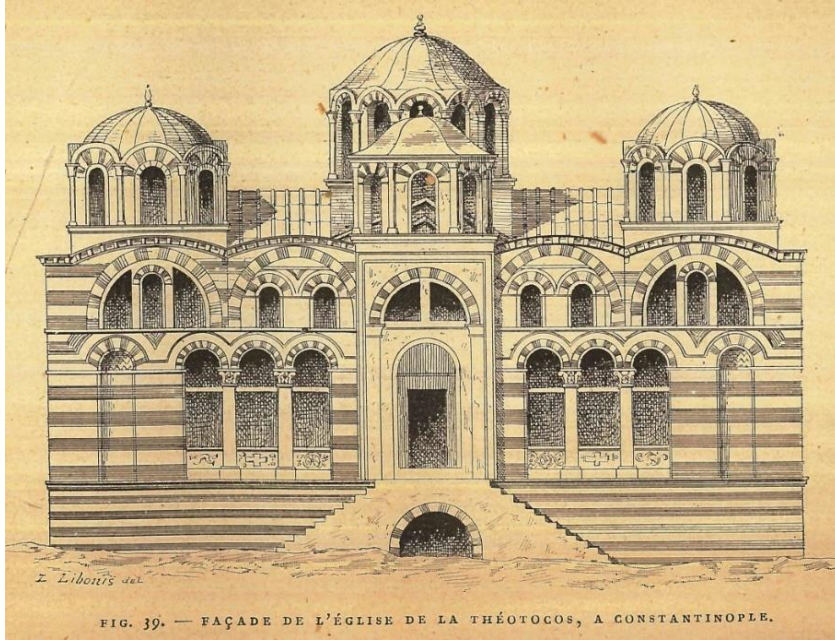
Resim 13 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi, Plan.
(A. Lenoir, 1852-1856)

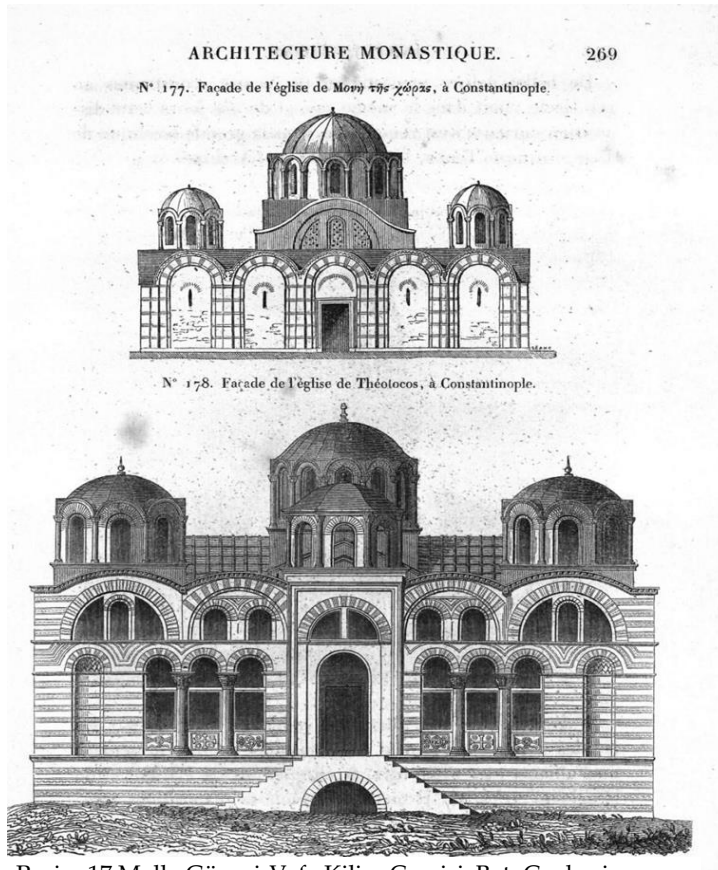
Resim 14 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi
1854'deki Planı. (Salzenberg,1854)

Resim 15 Molla Gürani-Vefa Kilise Doğu ve
Batı Cepheleri. (C. Texier, 1833-34)

Resim 16 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi, Batı Cephesinin Restitüsyonu.
(C. Bayet, 1883)

Resim 17 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Batı Cephesi.

Resim 18 Molla Gürani-Vefa Kilise Camisi Batı Cephesi (1919).

Resim 19. Şerefe Korkuluğundaki Başsız Kuş Figürü.
(E.G. Erdoğan'dan aktaran M. Esmer, 2013)